

**СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА, ОЗНАЧАВАЩИ ЛИЦА,
ОБРАЗУВАНИ ОТ НАЗВАНИЯ
НА ДОМАШНИ ЖИВОТНИ
И СВЪРЗАНИТЕ С ТЯХ ДЕЙНОСТИ
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ТУРСКИЯ ЕЗИК)¹**

Сема Куцарова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**TURKISH NOUNS DENOTING PEOPLE, FORMED
FROM THE NAMES OF DOMESTIC ANIMALS
AND THE ACTIVITIES RELATED TO THEM
(BASED ON MATERIAL
FROM THE TURKISH LANGUAGE)**

Sema Kutsarova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The end of the XX and the beginning of the XXI century is a period in which the development of humanities, including linguistics, results in a new, anthropocentric paradigm. This has led to the emergence of numerous studies focusing on various linguistic phenomena reflecting the culture, the worldview and the mentality of each nation.

As an important component of human life and economic activity, animals are present in the cultural traditions of many nations and are associated with certain elements, seasons and forces, and their life and behavior serve as a model for human society. These processes are also reflected in the language system, thus forming a major lexical layer of animal names, widely represented in all the languages around the world.

Zoolexemes are also investigated by the word formation system, which studies the specifics of their derivative potential. In the present study, the main focus is put on the formation of nomina agentis, with the aim of classifying them into derivative types and models with respect to their derivative meanings and formants with particular semantics.

¹ Настоящата статия се публикува по проект „Пловдив – от мултиезиков и мултиетнически център на Източна Румелия до Европейска столица на културата“, финансиран от ФНИ към МОН.

Keywords: Turkish nominal derivation, nomina agentis, zoolexemes, derivational type, derivational model, derivational formant

Животните винаги са били важна част в живота и в икономическата дейност на човека. В много културни традиции те се възприемат като господари на света, свързват се с определени стихии, сезони и сили, а присъствието и поведението им служат като модел на човешкото общество.

Животните са неотменна част и от начина на живот на много народи, в това число и на турците. Животновъдството представлява основна дейност в икономическия живот на тюркските племена, населяващи степите на Средна Азия, а пастирите на стадата са едни от най-важните хора за общността. Те отглеждат преди всичко овце, кози, коне, камили. Най-крупните собственици притежават огромни стада: 100 000 овце, 10 000 коне, 500 камили (Yunal/Юнал 2007: 154). Успешната им стопанска дейност оформя профила им на отлични производители, снабдяващи не само вътрешния, но и външните пазари в Китай, Иран и страните от Близкия Изток с качествени продукти като масло, сирене и вълна (пак там: 155).

Опитомяването на животните и използването им от хората е съществен етап от усвояването на природата в историята на човешката цивилизация. В този процес е възникнала необходимостта да бъдат именувани отделните видове животни. В резултат се създават номинални единици, които представляват звуков комплекс, съчетаващ дума с обобщен ментален образ на обект, получаващ име. В много култури в семантичната структура на зоолексемите се добавят допълнителни характеристики, които колективното езиково съзнание приписва на денотата животно, като по този начин животинските наименования се обогатяват с допълнителни значения и служат като символ, знак, образ. Те се запазват в човешкото съзнание, намират своето място във вярванията и митологията на човека.

В турската култура традиционно вълкът е символ на водачество, конят е един от най-добрите спътници на турците, еленът е свещено животно, а лъвът символизира мощта и лидерските качества (Şenel ve İlhan/Шенел и Илхан 2008b: 322). Свърхестествените качества на тотемните животни и птици са в основата на

образуването на лични имена, представляващи един от най-древните пластове на турската именна система, част от която са наименованията на някои животни и птици, които олицетворяват силата и могъществото, като *Aslan* ‘лъв’, *Kaplan* ‘тигър’, *Boğa* ‘бик’, *Baybars* ‘снежен леопард’, *Yolbars* ‘леопард’, *Kartal* ‘орел’, *Şahin* ‘сокол’, *Atmaca* ‘ястреб’; красотата и грацията – *Sütlün* ‘фазан’, *Kumru* ‘гълъб’, *Suna* ‘зеленоглав паток’, *Keklik* ‘яребица’, *Turna* ‘жерав’; *Ahu* ‘сърна’, *Ceylan* ‘газела/антилопа’, *Mera* ‘кошута’, *Ceren*² ‘газела/антилопа’ и т.н. (цит. по Uçar/Учар 2013: 2).

В лексикографската практика концептът „животно“ е представен чрез лексемите *самец* – *самка* – *малкото* (*koç* ‘овен’, *koyun* ‘овца’, *kuzu* ‘агне’; *at* ‘кон’, *kısrak* ‘кобила’, *tay* ‘конче’; *teke* ‘козел’, *keçi* ‘коза’, *oğlak* ‘яре’). Тук трябва да направим уточнението, че в тюркските езици, в това число и в турския, отсъства граматичната категория род, която е характерна за голяма част от индоевропейските езици. В турския език този въпрос е особено актуален при начините за изразяване на биологичния пол при имената на хора и животни. Носителите на езика различават имена за означаване на лица мъже и жени (т.е. на индивиди от двата пола), както и на самци и самки при животните – *erkek* ‘мъж’, *kadın* ‘жена’ *koca* ‘съпруг’, *karı* ‘съпруга’; *kız* ‘момиче’, ‘девојка’, напр. *kadın avukat* ‘адвокатка’; *hizmetçi kız*, *hizmetçi kadın* ‘служиня’; *erkek çocuk* ‘момче’. Най-често има само едно име, с което се означават животни от двата пола. В случаите, когато трябва да се изтъкне полът на живото същество, това става с антонимни атрибутивни лексеми, напр. *erkek* ‘мъжки’ и *dişi* ‘женски’: *erkek kurt* ‘вълк’, *dişi kurt* ‘вълчица’, *erkek kaz* ‘гъсок’, *dişi kaz* ‘гъска’. Както се вижда в посочените двойки думи, означаващи същества от мъжки и женски пол, названията на някои животни се образуват на суплетивна основа, напр. *horoz* ‘петел’, *tavuk* ‘кокошка’; *öküz* ‘вол’, *inek* ‘крава’, подобно на други езици, например: бълг. *петел* – *кокошка*, *вол* – *крава*; англ.: *hen* ‘кокошка’ – *rooster* ‘петел’, *cow* ‘крава’ – *ox* ‘вол’, *horse* ‘кон’ – *mare* ‘кобила’ и т.н.

² По-просторечно.

1. Деривация на съществителните *nomina agentis*, мотивирани от зоолексеми

Словообразователният потенциал на названията на животните има своя специфика. Тези названия образуват компактна и достатъчно обширна тематична подсистема, в която действат определени словообразователни типове, използва се ограничена съвкупност от форманти, начини на словообразуване. Във всеки език се наблюдават характерни словообразователни закономерности и тенденции, както и словообразователни възможности на думата (Хачатурова/Nachaturova 1992: 64).

В настоящото изследване основното внимание е насочено към образуването на **nomina agentis**, като целта е те да бъдат систематизирани и класифицирани в деривационни типове и модели с оглед на деривационните им значения и формантите като носители на определена словообразователна семантика. Мотивираните единици се изследват в синхронен план, като не е пренебрегнат и диахронният подход, тъй като немалка част от лексемите имат арабско-персийски произход (т.е. те са резултат от интензивна езикова интерференция, характерна за по-ранни периоди в историческото развитие на турския език) или представляват архаизми, историзми, диалектни форми. Своите наблюдения осъществяваме върху лексикални единици, ексцерпирани основно от турските лексикографски източници: “Büyük Türkçe Sözlüğü” („Голям речник на турския език“), “Tarama Sözlüğü” („Речник на турския език от литературни текстове“), “Derleme Sözlüğü” („Речник на диалектните форми“), издания на Türk Dil Kurumu (Институт по турски език), “Türkçe Sözlük’ün Ters Dizimi” („Обратен речник на турския език“), както и „Академичен турско-български речник“ на Иван Добрев, тематичен „Турско-български речник“ на Хайрие Сюлейманоглу.

Деривационните типове и модели, по които се образуват съществителни имена, означаващи лица, мотивирани от зоолексеми, са следните:

Деривационен тип № 1. „Лице, което отглежда животни и птици, назовани в основата на мотивиращото име (или търгува с тях)“.

- **Деривационен модел № 1:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *doğan-cı*<*doğan* (соколар<сокол); *katır-cı*<*katır* (мулетар<муле, катър); *siğir-cı*<*siğir* (говедар<говедо); *nahır-cı*<*nahır* (говедар<стадо говеда), *arı-cı*<*arı* (пчелар<пчела); *arı-cı*<*arı* (мечкар<мечка); *dana-cı*<*dana* (телчар<мъжско теле); *tavşan-cı*<*tavşan* (гледач/продавач на зайци; зайчар<заек); *yülk-cı*<*yülk* (лице, което се грижи за коне, магарета<изпуснат/пуснат на воля кон/магаре); *yılan-cı*<*yılan* (гледач/продавач на змии; змияр<змия).
- **Деривационен модел № 2:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *deve-cı*<*deve* (камилар<камила); *beygir-cı*<*beygir* (коняр<кон); *hindi-cı*<*hindi* (гледач/продавач на пуйки<пуйка); *şahin-cı*<*şahin* (соколар<сокол); *hergele-cı*<*hergele* (коняр<(див) кон).
- **Деривационен модел № 3:** US.sub+Form.suf: **-cu:** *kouyuncu*<*kouyuncu* (овчар/търговец на овце<овца).
- **Деривационен модел № 4:** R.sub + Form.suf: **-çı:** *at-çı*<*at* (коневъд, коняр<кон); *balık-çı*<*balık* (рибар<риба).
- **Деривационен модел № 5:** R.sub + Form.suf: **-çi:** *inek-çi*<*inek* (кравар<крава); *terkerçi*<*terker* (който превозва хора и товари с магаре<магаре); *eşek-çi*<*eşek* (който превозва хора и товари с магаре<магаре); *güdek-çi*<*güdek* (настър<животно без опашка или с отрязана опашка), *sürek-çi*<*sürek* (търговец на дребен добитък<стадо за продан).
- **Деривационен модел № 6:** R.sub + Form.suf: **-çü:** *tavuk-çü*<*tavuk* (гледач/продавач на пилета<кокошка); *kuş-çü*<*kuş* (гледач/търговец на птици<птица).

Деривационен тип № 2. „Лице, което произвежда и/или продава хранителен продукт с животински произход, назован в основата на мотивираното съществително име“.

- **Деривационен модел № 1:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *yağ-cı*<*yağ* (маслар<масло); *yumurta-cı*<*yumurta* (яйчар<яйце); *bal-cı*<*bal* (пчелар<мед); *pastırma-cı*<*pastırma* (производител/продавач на настърма<настърма); *kavurma-cı*<*kavurma* (производител/продавач на кавърма<кавърма); *raça-cı*<*raça* (продавач на животински

крака<животински крака); *salamura-cı*<*salamura* (който прави саламура<саламура³).

- **Деривационен модел № 2:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *peynir-ci*<*peynir* (производител/продавач на сирене<сирене).
- **Деривационен модел № 3:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *sakatat-cı*<*sakatat* (продавач на карантия<карантия⁴; *baş-çı*<*baş* (продавач на овчи/агнешки глави<глава).
- **Деривационен модел № 4:** US.sub+Form.suf: **-çi:** *yoğurt-çi*<*yoğurt* (млекар, продавач на кисело мляко<кисело мляко); *sucik-çi*<*sucik* (производител/продавач на суджук<суджук).
- **Деривационен модел № 5:** US.sub+Form.suf: **-çü:** *süt-çü*<*süt* (млекар<прясно мляко).

Деривационен тип № 3. „Лице, което обработва и/или произвежда материал от животинска кожа и козина, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

- **Деривационен модел № 1:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *saya-cı*<*saya* (производител на сау<сая⁵); *yarağı-cı*<*yarağı* (продавач на вълна<вълна).
- **Деривационен модел № 2:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *keşeci*<*keşe* (производител/търговец на плът<плът); *deri-ci*<*deri* (кожар<кожа).
- **Деривационен модел № 3:** US.sub+Form.suf: **-cü:** *göncü*<*gön* (обущар; търговец на кожи<обработена кожа).
- **Деривационен модел № 4:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *çarık-çı*<*çarık* (производител/търговец на цървули<цървули), *уарак-çı*<*уарак* (продавач на вълна>вълна).
- **Деривационен модел № 5:** US.sub+Form.suf: **-çü:** *kürk-çü*<*kürk* (кожухар<кожух).

Деривационен тип № 4. „Лице, което изработва и/или продава предмети, свързани с животинския върг, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

³ Солена вода за съхраняване на сирене, месо, риба и др. хранителни продукти.

⁴ Животински субпродукти.

⁵ Горна част на обувки.

- **Деривационен модел № 1:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *araba-ci*<*araba* (колар, каруцар; майстор на каруци<кола, каруца), *kolan-ci*<*kolan* (лице, което произвежда/продава ремъци (каиши) за седло<колан (ремък, каиши за седло).
- **Деривационен модел № 2:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *eyer-ci*<*eyer* (седлар, сарач<седло); *heybe-ci*<*heybe* (производител/продавач на десаги<десаги).
- **Деривационен модел № 3:** US.sub+Form.suf: **-cu:** *koşut-cu*<*koşut* (майстор на конска сбруя<впряг, сбруя).
- **Деривационен модел № 4:** US.sub+Form.suf: **-çi:** *ağızlık-çi*<*ağızlık* (производител/продавач на намордници<намордник); *başlık-çi*<*başlık* (производител/търговец на оглавници<оглавник, юлар); *çarık-çi*<*çarık* (производител/търговец на каиши (от сбруята); *kaltak-çi*<*kaltak* (седлар>седло), *kayış-çi*<*kayış* (производител/продавач на ремъци/каиши<ремък).

Деривационен тип № 5. „Лице, чиято дейност се свързва с предмет или със занятие, назовани в основата на мотивиращото съществително име“.

- **Деривационен модел № 1:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *ağ-cı*<*ağ* (рибар<рибарска мрежа), *tavla-cı*<*tavla* (човек, който се грижи за конюшната<конюшня); *kırk-cı*<*kırk* (стригач (на овце)<стригане (на овце), *kırkım-cı*<*kırkım* (стригач на овце<стригане на овце), *kolan-cı*<*kolan* (човек, който води животно на поводи<колан (на седло).
- **Деривационен модел № 2:** US.sub+Form.suf: **-ci:** *besi-ci*<*besi* (продавач на угоени животни<хранене, угодяване), *uet-ci*<*uet* (продавач на фураж<зоб, фураж); *tekne-ci*<*tekne* (уличен продавач на риба<корито).
- **Деривационен модел № 3:** US.sub+Form.suf: **-cu:** *koşu-cu*<*koşu* (участник в надбягването<бягане/гонка (при конни състезания), *fayton-cu*<*fayton* (водач на файтон, файтонджия<файтон).

Деривационни типове и модели, по които се образуват съществителни имена, означаващи лица, мотивирани от глаголни основи:

Деривационен тип № 6. „Лице, чиято дейност се свързва с предмет или със занятие, назовани в основата на мотивиращия глагол“.

- **Деривационен модел № 1:** US.ver+Form.suf: **-ici:** *kirk-ici*<*kirk-tak* (стригач на овце <подрязвам, подстригвам); *kiyi-ci*<*kiyi-tak* (транжор (на месо)<режа на малки парченца, кълцам, меля).
- **Деривационен модел № 2:** US.ver+Form.suf: **-ici:** *bin-ici*<*bin-tek* (ездач<качвам се); *kes-ici*<*kes-tek* (касапин; който коли животни<режа).
- **Деривационен модел № 3:** US.ver+Form.suf: **-iici:** *güd-iici*<*güt-tek* (настир<паса, карам/вода на паша); *sür-iici*<*sür-tek* (1) който води животни; (2) каруцар<вода, подкарвам).

2. Семантика на деривационните форманти, с които се образуват *nomina agentis*, мотивирани от зоолексеми

2.1. Формант -Cİ⁶ (-ci, -cu, -cü – след гласни и звучни съгласни, -ci -ci, -cu, -cü – след беззвучни съгласни) е много продуктивен в турския език, свързва се с именни и глаголни основи и служи за образуване на съществителни имена. Създадените деривати са с широк семантичен обем, включващ значенията **деятел в различни занятия (*nomina agentis*)** *aba-ci*<*aba* (производител/търговец на аби<аба (дълга връхна дреха без яка); *firin-ci*<*firin* (хлебар; фурнаджия<фурна); *tüfek-çi*<*tüfek* (производител/търговец на оръжие<пушка); **хора, занимаващи се с научна специалност:** *dil-ci*<*dil* (езиковед<език); **привърженици на идейни и политически течения:** *birey-ci*<*birey* (индивидуалист<индивид, личност), *Maocu*<*Mao* (маоист<Мао); **склонност към някаква дейност:** *alay-ci*<*alay* (който обича да се подиграва<подигравка), *tasera-ci*<*tasera* (авантюрист<приключение). Когато формантът се свързва с глаголни основи, има следната структура: **-i-ci (-i-ci, u-cu, -i-cü)**, добавени към основи с крайна съгласна, напр. *al-i-ci*< *al-tak* (купувач<вземам, купувам), *koş-u-cu*<*koş-tak* (бегач<бягам) и

⁶ В турското езикознание е прието звуковите алтернации да се отбелязват с главна буква.

-уи-си (-уи-си, уи-си, -уü-сü), добавени към основи с крайна гласна, напр. *oku-yu-si*<*oku-tak* (читател<чета), *yaz-i-si*<*yaz-tak* (писар, автор<пиша). Дистрибутивния вариант на форманта срещаме в следните примери: *kıtaş-çı*<*kıtaş* (фабрикант/търговец на платове<плат, тъкан), *diş-çı*<*diş* (зъболекар<зъб), *milliyet-çı*<*milliyet* (националист<националност).

Семантика на деривационните форманти в субстантивното словообразуване в турския език при съществителните имена, означаващи лица, мотивирани от названия на домашни животни и свързаните с тях дейности:

1. „Лице, което отглежда животни и птици, назовани в основата на мотивиращото съществително име (или търгува с тях)“:

- *arı-si*<*arı* (пчелар<пчела), *arı-si*<*arı* (мечкар<мечка), *doğan-si*<*doğan* (соколар<сокол), *dana-si*<*dana* (телчар<мъжко теле), *katır-si*<*katır* (мулетар<муле, катър), *siğir-si*<*siğir* (говедар<говедо), *tavşan-si*<*tavşan* (зайчар<заек), *yułk-si*<*yułk* (лице, което се грижи за коне, магарета<пуснат на воля кон, магаре), *yułan-si*<*yułan* (лице, което отглежда змии, змияр<змия);
- *beuđir-si*<*beuđir* (коњар<кон, впрегатен кон), *deve-si*<*deve* (камилар<камила), *hergele-si*<*hergele* (коњар<(див) кон), *hindi-si*<*hindi* (гледач/продавач на пуйки<пуйка), *şahin-si*<*şahin* (соколар<сокол);
- *koıun-si*<*koıun* (овчар<овца);
- *at-çı*<*at* (коњар<кон), *balık-çı*<*balık* (рибар<риба);
- *eşek-çı*<*eşek* (който превозва хора и товари с магаре<магаре), *güdek-çı*<*güdek* (пастир<животно без опашка или със отрязана опашка), *inek-çı*<*inek* (кравар<крава), *terkerçı*<*terker* (лице, което превозва хора и товари с магаре<магаре), *sürek-çı*<*sürek* (търговец на дребен добитък<стадо за продан);
- *kuş-çı*<*kuş* (птичар<птица), *tavuk-çı*<*tavuk* (лице, което отглежда/продава пилета<кокошка).

2. „Лице, което произвежда/продава хранителни продукти с животински произход, назовани в основата на мотивираното съществително име“:

- *bal-si*<*bal* (пчелар<мед), *kavurma-si*<*kavurma* (производител/продавач на кавърма<кавърма), *raça-si*<*raça* (продавач на животински крака<животински крака), *pastırma-si*<*pastırma* (производител/продавач на пастърма<пастърма), *yağ-si*<*yağ* (маслар<масло), *yurturta-si*<*yurturta* (яйчар<яйце);
- *reynir-si*<*reynir* (сиренар<сирене);
- *baş-çı*<*baş* (продавач на овчи/агнешки глави<глава), *sakatat-çı*<*sakatat* (продавач на карантия<карантия).
- *sucuk-çı*<*sucuk* (производител/продавач на суджук<суджук), *yoğurt-çı*<*yoğurt*; (млекар, продавач на кисело мляко<-кисело мляко);
- *süt-çü*<*süt* (млекар<мляко).

3. „Лице, което обработва и/или произвежда материал от животинска кожа и козина, назовани в основата на мотивиращото съществително име“:

- *saşa-si*<*saşa* (производител на саи<сая), *уараđı-si*<*уараđı* (продавач на вълна<вълна).
- *deri-si*<*deri* (кожар<кожа), *eyer-si*<*eyer* (седлар, сарач<седло), *heybe-si*<*heybe* (производител/продавач на дисаги<дисаги), *keçesi*<*keçe* (производител/търговец на плъст<плъст);
- *ağızlık-çı*<*ağızlık* (производител/продавач на намордници<намордник);
- *başlık-çı*<*başlık* (производител/търговец на оглавници<оглавник, юлар), *çarık-çı*<*çarık* (производител/търговец на цървули<цървул), *kaltak-çı*<*kaltak* (седлар>седло), *kaşık-çı*<*kaşık* (производител/продавач на ремъци/каиши<ремък);
- *gön-sü*<*gön* (обуцар; търговец на кожи<обработена кожа);
- *kürk-çü*<*kürk* (кожухар<кожух).

4. „Лице, което изработва и/или продава предмети, свързани с животинския впряг, назовани в основата на мотивиращото съществително име“:

- *kolan-si*<*kolan* (лице, което произвежда/продава ремъци (каиши) за седло<колан (ремък, каиши за седло);
- *araba-si*<*araba* (майстор на каруци, колар, каруцар<каруца, кола);

- *eyer-ci*<*eyer* (седлар, сарач<седло), *heybe-ci*<*heybe* (производител/продавач на дисаги<дисаги);
 - *koşut-si*<*koşut* (майстор на конска сбруя<впряг, сбруя);
 - *ağızlık-çı*<*ağızlık* (производител/продавач на намордници/намордник), *başlık-çı*<*başlık* (производител/търговец на оглавници<оглавник, юлар), *kaltakçı*<*kaltak* (седлар>седло), *kaуış-çı*<*kaуış* (производител/продавач на ремъци/каиши<ремък).
5. „Лице, чиято дейност се свързва с предмет или със занятие, назовани в основата на мотивиращото съществително име“:
- *ağ-si*<*ağ* (рибар<рибарска мрежа), *nahır-si*<*nahır* (говедар<стадо едър рогат добитък), *tavla-si*<*tavla* (човек, който се грижи за конюшнията<конюшня);
 - *tekne-si*<*tekne* (уличен продавач на риба<корито), *ует-si*<*ует* (продавач на фураж<зърно, зоб);
 - *koşu-si*<*koşu* (участник в надбягването<бягане/гонка (при конни състезания), *koşut-si*<*koşut* (майстор на конска сбруя<сбруя, впряг), *fayton-si*<*fayton* (файтонджия<файтон);
 - *sürü-sü*<*sürü* (пастир<стадо);
 - *tuzak-çı*<*tuzak* (трапер, ловец на животни заради кожата им<капан, клопка).
6. „Лице, чието поведение се свързва с предмет или със занятие, назовани в основата на мотивиращия глагол“:
- *kırk-ıci*<*kırk-tak* (стригач<стрижа), *kiу-ıci*<*kiу-tak* (транжор (на месо)<режа на малки парченца, кълцам, меля);
 - *bin-ıci*<*bin-teк* (ездач<качвам се), *kes-ıci*<*kes-teк* (касапин<режа);
 - *güid-üci*<*güt-teк* (пастир<паса, карам/вода на паша), *sür-üci*<*sür-teк* (пастир; колар, каруцар<вода, направлявам).

2.2. Формант -li, (-li, -lu, -lü) – много продуктивен в турския език, свързва се с именни основи и образува прилагателни имена, които се субстантивират и функционират и като съществителни имена. Откриваме форманта в словообразователната структура на неголям брой производни, чиято мотивираща основа е зоолексема, като *at-li*<*at* (конник, ездач<кон), *beygir-li*<*beygir*, (с кон,

който има кон<кон), *buzagı-lı* < *buzagı*, (който има теле<теле), *kartal-lı*<*kartal* (който има орел<орел), които не са обект на настоящото изследване.

2.3. Формант -таç/-теç⁷ се открива в структурата на десубстантивните деривати *siğir-t-taç*<*siğir* (*говедар*<*говедо*) и *nakır-t-taç*<*nakır* (*говедар*<*стадо едър рогат добитък*), за чиято етимология и словообразователна структура няма единодушно мнение сред изследователите. Според някои фонемата *t* се появява по-късно, например турската дума *çekirge* ‘скакалец’ в тюркменски е *çekirtge*, в татарски *çekirtke*–*şekirtke* и т.н. Според нас това е морфема, която служи за образуване на формите на причинителния залог.

В своя статия, посветена на суфикс *-mat*, Нури Юдже свързва произхода на лексемата *siğirtmaç* ‘говедар’, ‘пастир на говеда’ с думата *goumat*, която се среща в писмени източници от периода на среднотурския език и която означава ‘овчар’ (Yüce/Юдже 2007: 184). Според автора суфиксите *-mat* и *-taç* са с еднакво словообразователно значение, което е *лице, характеризирано по професионален признак и извършващо действие, назовано в мотивиращата основа*. Произхода на суфикс *-mat* той свързва със санскритската дума *râtr* (2), която има лексикално значение *1. пазител (на нещо) от опасности; 2. пастир, овчар*. Тя се съчетава с турската основа *goy* ‘овца’, като претърпява редица звукови промени в своето историческо развитие, достигайки до форманта *-mat*. Съчетанието *tr* в края на думата не е типично за турския език и заради пол-лесното произношение *t* преминава в *ç*. Спо-

⁷ Формантът служи за образуване на съществителни имена от глаголни основи, които означават предмет или приспособление, предназначено за извършване на действие, назовано в мотивиращата основа, като *doğrult-taç*<*doğrult-mak* (*мокоизправител*<*изправям, изпъвам*), *kurut-taç*<*kurut-mak* (*преса за сушене*<*суша*), *sık-taç*<*sık-mak* (*компресор*<*стягам*) и т.н.; съществителни имена, означаващи игри, които са свързани с действието, изразено в мотивиращата основа, като *saklan-taç*(>*saklan-baç*) <*saklan-mak* (*криеница*<*кривя се*); съществителни, означаващи ястия, които представляват универбати, възникнали от атрибутивни синтагми, като *süt-laç*<*sütlü* +*aş* (*сютляш, мляко с ориз*<*млечно ястие*), *kavur-taç*<*kavurma aş* (*пепечено жито*<*печено+ядене, ястие*) и др. Посочените примери и други подобни не влизат в обсега на изследването, тъй като те не са *nomina agentis*.

ред Н. Юдже в исторически план суфикс *-bat* предхожда суфикс *-mat* и представя следните фонетични промени в словообразователната структура на думата *koymat*: *goy + mat < goy + bat*.

Интерес от етимологична и словообразователна гледна точка представлява и лексемата *çoban* (*пастир*; *овчар*)⁸. Някои изследователи свързват произхода ѝ с думата *davar* ‘дребен рогат добитък’, ‘стадо’ (*овце/кози*) и персийската *pāna* ‘пазител’, ‘надзирател’, ‘наглеждач’ (вж. по-подробно Nişanyan/Нишанян 2009: 113). По-непопулярна и не особено аргументирана е тезата на Тунджер Гюленсой, според когото етимологично думата *çoban* е свързана с шумерската *sipad* (Gülensoy/Гюленсой 2007: 246 – 249), а в своя етимологичен речник, базиран на писмени турски източници отпреди XIII в., Джерард Клансън твърди, че първоначалното значение на *çıran* е ‘селски кмет’, ‘пълномощник’ и че най-рано се среща в прабългарския език. Тя съществува и в унгарския и в някои славянски езици като *župan* (*жупан*) със значение ‘административен управител’ (Clanson/Клансън, цит. по Иси 2018: 182).

В съвременния турски език възниква и дериватът *güden* ‘пастир’, в чиято словообразователна структура се отделя формант *-an*, който служи за образуване на формите на причастието за сегашно време (*şimdiki zaman ortacı*), които се субстантивират. Формантът се свързва с глаголни основи и е със семантика ‘лице, което извършва действие, назовано в мотивиращата основа’ – *güd-en < güd-mek* (*пастир < паса, карам/вода на паша*).

В турския език извън категорията на лицата, означаващи дейтели, има голям брой лексикални единици, чиято мотивираща основа са названия на животни, например при наименования на инструменти (*balıkgözü* ‘капса’ (*на дупките за връзки на обувката/на колан*), букв. ‘рибешко око’; *kedigözü* ‘светлоотразител’,

⁸ В писмените източници от периода VII – XI в. се срещат думите *udçi*, *kouçı*, *konçı*, които липсват в текстовете след XI век, а на тяхно място се използва лексемата *çoran-çıran*, която днес е позната във формата *çoban* (İsi/Иси 2018: 185). Това е началото на исторически период, в който турският език се развива под силното влияние на арабския по линия на исляма и на военното дело, и на персийския – в областта на литературата, изящното словесно изкуство и дворцовия език, а употребата на думи с арабско-персийски произход е признак за висок престиж.

букв. „котешко око“; **kargaburnu** ‘инструмент с извити краища’; ‘вид клещи с извити краища’ (за огъване на тел), букв. „клон на врана“); на **цветове** (**devetüyü** ‘светлокафяв’, букв. „като камилски косъм“; **fildişi** ‘слонова кост’; **tavşankulağı** ‘циклама’, букв. „заешко ухо“); на **растения** (**domuz ayrik otu** ‘проскот’; **eşek marulu** ‘вид дива маруля’; **koyungözü** ‘лайка’); на **кулинарни изделия** (**tavukgöğsü** ‘вид сладкиш’, букв. „кокоши гърди“; **kedidili** ‘котешки езичета’ (сладки); **kuşlokumu** ‘вид курабиш’, букв. „птичи локум“); на **десени** (**koçboynuzu** букв. ‘рог на овен’; **balıksırtı** букв. „гръб на риба“) и т.н.

3. Изводи

1. Най-продуктивен е осемвариантният (съгласно Закона за синхармонизма в турския език) словообразователен формант **-CI**, който е типичен суфикс за образуване на професии (деривационен формант за дейност). Съществен момент е проявата на полисемия при деривационната функция на форманта, тъй като той, присъединен към апелативна основа, означаваща предмет на труда, образува деятел, който може да изпълнява производствена и/или търговска дейност. Тази особеност произтича както от лингвистични, така и от екстралингвистични фактори, които в случая са мотивирани от конкретната историческа ситуация, когато деятелят производител се идентифицира с деятеля, който търгува със своите изделия. Проява на полисемия е и възникването на допълнителното значение „склонност на лицето към употреба на продукт, назован в основата на мотивиращото съществително име“, когато формантът се свързва със съществителни имена, означаващи храни и напитки (**peunirci** ‘любител на сирене’, **sütçü** ‘любител на мляко’, **yumurtacı** ‘любител на яйца’).

2. Формантите, които проявяват по-слаба продуктивност при образуването на съществителните имена, означаващи лица, мотивирани от наименования на домашни животни, са **-maç/-meç** и **-an/-en**.

БИБЛИОГРАФИЯ

РЕЧНИЦИ

- Добрев/Dobrev 2009:** Добрев, И., (ред.) *Академичен турско-български речник*. [Dobrev, I. (ed.) *Akademichen tursko-balgarski rechnik*, Sofia: Riva, 2009.]
- Gülensoy/Гюленсой 2007:** Gülensoy, T. *Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*, Ankara: TDK, 2007.
- Clanson/Клансън 1972:** Clanson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-13th Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Süleymanoğlu/Сюлейманоглу 2007:** Süleymanoğlu, H. *Türkçe-Bulgarca Sözlük*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Eren/Ерен 1999:** Eren, H. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara, 1999.
- Nişanyan/Нишанян 2009:** Nişanyan, S. *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları, 2009.
- Türkçe Sözlük/Речник на турския език 2011:** *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK, 2011.
- Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi/Обратен речник на турския език 2004:** *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

МОНОГРАФИИ

- Banguoğlu/Бангуоглу 1990:** Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990.
- Ergin/Ергин 1990:** Ergin, M. *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayıml/Tanıtım, 1990.
- Korkmaz/Коркмаз 2009:** Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK, 2009.
- Hatipoğlu/Хатибоглу 1981:** Hatipoğlu, V. *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK, 1981.
- Хачатурова/Hachaturova 1992:** Хачатурова, Л. *Принципы и проблемы комплексного анализа класса слов (семасиологический, ономасиологический, деривационный и лексический аспекты описания зоонимов в русском языке)*; *дис.* Самарканд, 1992. [Hachaturova, L. *Printsipy i problemy kompleksnogo analiza klassa slov (semasiologicheskij, onomasiologicheskij, derivatsionnyy i leksicheskij aspektu opisaniya zoonimov v russkom yazыke, dis.* Samarkand, 1992.]
- Şen/Шен 2007:** Şen, S. *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*, doktora tezi. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun, 2007.
- Ünal/Юнал 2001:** Ünal, T. *Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi*. Ankara: Berikan, 2001.

СТАТИИ

- İhan, Şenel/ Илхан, Шенел 2008:** İhan, N. ve Şenel, M. *Divânü Lügâti't-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları // Turkish Studies, 3 (1), 2008, 259 – 277.*
- Mert/Мерт 2007:** Mert, O. *Kazak Türkçesi'nde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri. Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 21 – 23 Mayıs, Bildiriler (Editör: Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR – Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN), Almatı, 2007, 297 – 312.*
- Uçar/Учар 2013:** Uçar, İ. *Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları. // Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 2/1, 2013, 1 – 19.*
- İsi/Иси 2018:** İsi, H. *Dil Teması ve Çoban Kelimesi Üzerinde Düşünceler.// Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, 7/33, 2018, 176 – 187.*
- Yüce/Юдже 2007:** Yüce, N. *Orta Türkçe'deki + mat eki. // İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 2007, 181 – 190.*

ПРИЕТИ СЪКРАЩЕНИЯ

- [Adj]: англ. Adjective – „прилагателно име“;
- [Adv]: англ. Adverb – „наречие“;
- [Af]: англ. Affix – „афикс“;
- [DF]: англ. Derivational morpheme – „деривационна (словообразователна) морфема“;
- [DS]: англ. Derived (compound) stem – „мотивирана, производна основа“;
- [Form]: англ. Formant – „формант“;
- [In]: англ. Inflexion – „флексия“;
- [Num]: англ. Numeral – „числително име“;
- [Part]: англ. Participle – „причастие“;
- [Pref]: англ. Prefix – „префикс“;
- [R]: англ. – Root – „корен“;
- [S]: англ. – Stem – „основа“;
- [Sub]: англ. Substantive – „съществително име“;
- [Suf]: англ. Suffix – „суфикс“;
- [US]: англ. Underlying stem – „произвеждаща, мотивираща основа“;
- [Ver]: англ. Verb – „глагол“.